

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

134:1 • 2014

Fascism som ideologi och praktik

Några reflektioner med anledning
av Henrik Arnstads bok *Älskade fascism*

LEO KRAMÁR*

Henrik Arnstads bok *Älskade fascism: De svartbruna rörelsernas ideologi och historia* (Stockholm: Norstedts 2013) har fått ett välvilligt mottagande i massmedia. Den historiska delen är en detaljerad, faktarik och intressant berättelse om de fascistiska och nazistiska rörelsernas tillkomst och historia under mellankrigstiden. Tyngdpunkten i boken ligger på Italien och det är här som Arnstad är riktigt hemmastad och har sin styrka. Svagheterna kommer i dagen i hans utvecklingar från ämnet och teoretiska resonemang. Då Arnstad i stor utsträckning följer den brittiske historikern Roger Griffins slutledningar och trots vissa reservationer ganska okritiskt använder hans omstridda fascismdefinition, kommer jag i det följande också att diskutera Griffin.¹

Ideologi och praxis

När Herbert Tingsten på 1930-talet undersökte de europeiska diktaturerna behandlade han nazismen och fascismen som två olika ideologier.² Fascismen beskrev han som en diktatur där statsmakten samlas hos en person eller ett parti och där staten upphäver de medborgerliga friheterna. Fascismens ideologi är ”dogmatisk statsmetafysik”, myten om den nationella staten som en levande organism som äger en högre dignitet än summan av de individer som bildar den. Fascismen förkastar den individualistiska liberalismen och den marxistiska socialismen, avvisar

* Fil. kand. i ekonomi och statskunskap; behörig ämneslärare i ekonomi och samhällskunskap

1. Se exv. Roger Griffin & Matthew Feldman (red.), *Fascism: Critical concepts in political science*, vol. I–V (London 2004).

2. Herbert Tingsten, *Den nationella diktaturen* (Stockholm 1936); nyutg.: *Nazismens och fascismens idéer* (Stockholm 1992).

klasskampen samt avskaffar fack- och arbetsgivarföreningar och ersätter dem med statskontrollerade yrkeskorporationer. Ekonomin styrs med en statlig plan.

Tingsten tyckte att fascistisk ideologi var ganska påver och beskrev i huvudsak fascismens praxis. Moderna forskare undersöker ideologin och några försöker hitta en generisk definition som skulle visa fascismens essens, något som ifrågasättes av andra.³ Griffin kommer fram till att fascismens mytiska kärna är *palingenetisk ultranationalism*, en genuint revolutionär, klassöverskridande, antiliberal och antikonservativ nationalism vars kärnmyt är nationens pånyttfödelse.

Bakom Griffins neologism *palingenesis* döljer sig vår gamla bekanting renässansen, pånyttfödelsen. Men idén om nationens, folkets pånyttfödelse genom en våldsam omstörtning av det gamla samhället är inte unik för fascismen; den är vanlig i utopistiska och eskatologiska rörelser. Någon konsensus om Griffins definition har inte uppnåtts inom forskningen. Formeln sammanfattar, som han själv säger, kärnmyten, det vill säga ett "fascistiskt minimum". Den är ett slags minsta gemensamma nämnare, ett möjligen nödvändigt men inte tillräckligt villkor för alla fascistiska rörelser. Griffins definition räcker inte till för att definiera en rörelse som fascistisk, något som flera av medförfattarna i hans och Matthew Feldmans fembandsantologi visar.

Griffin kritiserar för att hans ideologibegrepp är för smalt. Att bortse från att ledarstrukturen, totalitarismen och korporativismen också är delar av den fascistiska ideologin är som att definiera kommunismen som en revolutionär rörelse som vill avskaffa klassamhället och skapa en ny rättvis värld utan att berätta att också proletarietets diktatur och gemensamt ägande av produktionsmedlen tillhör ideologin. Det är, som senioren bland fascismforskarna, Stanley G. Payne, säger: en fascistisk rörelse kännetecknas inte bara av att den är nationalistisk, antikommunistisk, antikonservativ och antiliberal, utan också av att dess mål är en auktoritär stat med en kontrollerad, korporativ ekonomisk struktur.⁴

3. Emilio Gentile, "Fascism and the Italian road to totalitarianism", föredrag på den 19:e Världshistorikerkongressen, Oslo 6–13/8 2000, <<http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/s12/s12-gentile.pdf>>, s. 9; Oscar Österberg, "Renzo de Felice och den italienska fascismen", i Lennart Berntson & Svante Nordin, *I historiens skruvstäd* (Stockholm 2008) s. 141.

4. Griffin & Feldman, vol. I (2004) s 294.

Totalitarism

Arnstad ansluter sig till Eric Hobsbawms och andra marxisters påståenden att västvärldens föreställning om totalitarismen skapades under efterkrigstiden för att likställa Sovjetunionen med Nazityskland.⁵ Enligt Arnstad (s. 27–30, 214, 348) har teorin om totalitarismen initierats av den amerikanska underrättelsetjänsten och konstruerats av statsvetarna Carl J. Friedrich och Zbigniew K. Brzezinski som ett politiskt vapen under kalla kriget.⁶ Teorin om totalitarismen är ”dålig historievetenskap” skriver Arnstad och underkänner därmed all forskning om totalitära regimer, bland annat den som i Sverige bedrivs av professorerna Kristian Gerner och Klas-Göran Karlsson inom ramen för föreningen Upplysning om kommunismen, som enligt Arnstad är en högerorganisation (s. 30). Sina egna synpunkter betecknar han som ”strikt forskningsbaserade” (s. 346).

Forskning om totalitarismen i de fascistiska, nazistiska och kommunistiska diktaturerna bedrivs vid flera europeiska institut – mest kända är Hanna-Arendt-Institut vid universitetet i Dresden och Institute for the Study of Totalitarian Regimes i Prag – och den är mycket äldre än vad Arnstad antyder. Han medger, men viftar bort, att Mussolini och andra fascister kallade den fascistiska rörelsen och staten totalitär. Termen totalitär hade redan tidigare använts om Lenins bolsjevism och den används fortfarande som en samlingsbeteckning på de nazistiska, fascistiska och kommunistiska diktaturerna. Hanna Arendts stora undersökning från 1951 är klassisk,⁷ och hon befinner sig i gott sällskap med renommerade historiker, filosofer och ekonomer som Raymond Aron, Walther Laqueur, Karl Popper och Friedrich Hayek, för att bara nämna några få.

Totalitarismen är både idé och praxis.⁸ Fascismen, nazismen och kommunismen är monopolistiska ideologier som vill ha total makt över alla praktiska såväl som andliga sidor av samhällslivet. Historikern Emilio Gentile – som Arnstad själv betecknar som möjligen Italiens främsta

5. Eric Hobsbawm, *Age of Extremes* (London 2002) s. 239, 368, 393–394.

6. Carl J. Friedrich & Zbigniew K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (Cambridge, MA 1956)

7. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York 1951); Arendt diskuteras i Svante Nordin, ”Två totalitarismteoretiker: Hannah Arendt och Ernst Nolte”, i Berntson & Nordin (2008) s. 149–159.

8. Begreppet diskuteras t. ex. i Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson, *Folkmordens historia* (Stockholm 2005) s. 30–35.

på området – uttrycker det så, att totalitarismen var ett experiment i politisk dominans – den syftade till en integral politisering av hela tillvaron. Ursprunget fanns i ett hierarkiskt och totalitärt parti som levde i symbios med staten och inte tillät några konkurrenter. Gentile menar att totalitarismen är ett ”fundamentalt och väsentligt element i definition av fascismen”.⁹

När nyare forskning visar att regimerna i dessa diktaturer inte var monolitiska och att de aldrig uppnådde absolut kontroll över alla delar av det civila samhället borde det inte förvåna någon.¹⁰ Inte ens Stalins Sovjetstat, som kom det totalitära idealet närmast, blev något perfekt orwelliskt 1984. Arnstad åberopar den amerikanske historikern Robert O. Paxton, som menar att regimerna i Nazityskland och Sovjet inte var totalitära. Hitlerstaten var det inte, säger Paxton, då nazisterna hade integrerat traditionella eliter i sin maktutövning (s. 29–30). Men dessa eliter – kyrkan, byråkratin och näringslivet – befann sig under ständig övervakning av Gestapo och hade ingen möjlighet att agera självständigt. Ingen byråkrat kunde fatta beslut som misshagade partiet, ingen företagsledare kunde producera något som inte dikterades av femårsplanen, ingen präst kunde ostraffat predika mot staten. I Sovjetunionen blev det civila samhället så i grunden förändrat att Stalin, enligt Paxton, inte ens behövde bekymra sig som Hitler om arvet från traditionella maktcentra (s. 30).

Korporativism

Ett av fascismens mål var att minska spänningarna i samhället och avskaffa klasskampen. I Italien avvecklade man politiska partier och demokratiska val och bildade yrkessammanslutningar av arbetsgivare och arbetstagarer, korporationer, som utsåg medlemmarna i deputeradekammaren. Korporationerna styrdes av partiet och Mussolini kunde nöjd konstatera att den korporativa staten gav honom full kontroll över de politiska, moraliska och ekonomiska krafterna.

Korporativismen som ett politiskt system som ersatte demokratin var fascismens stora historiska innovation och viktigaste särdrag. Arnstad förstår inte dess betydelse som politiskt styrinstrument i den totalitära statens händer. Han menar att korporativismen endast var ett ekono-

9. Gentile (2000) s. 3, 7, 12, 13.

10. Gentile (2000) s. 13.

miskt system byggt på föreställningen om ekonomin som en "kropp" – därav namnet korporationer, tror han – och han anklagar historiker som anser korporativismen vara central för den fascistiska staten för ideologiska försök att jämföra fascismen med kommunismen (s. 170).

Arnstad vill – som Griffin – visa att fascismen inte bara var en "anti"-rörelse utan att den var ideologiskt originell, att det var fascismens ideologi som lockade väljare. Ideologin var säkert en av de faktorer som bidrog till fascismens och nazismens framgångar, men det fanns också andra orsaker: missnöjet med fredsvillkoren efter första världskriget, den ekonomiska krisen under 1930-talet, svaga demokratiska institutioner, men framför allt framväxten av kommunistiska masspartier med stöd från Moskva. Efter 1917 hotade den ryska revolutionen att sprida sig, revolutionsungar blossade upp och röda "rådsrepubliker" upprättades här och där i Europa. Italien drabbades av våldsamt social oro med strejker och jord- och fabriksokupationer och lokala "röda republiker" uppstod. Som Arnstad själv skriver, utkämpades gatustrider mellan kommunister och fascister över hela landet. Utvecklingen var snarlik i Tyskland. Armén slog ned tre kommunistiska revolter (1919, 1920 och 1923). Spartakisternas uppror i Berlin och den bayerska rådsrepubliken satte skräck i medelklassen.¹¹ De fascistiska och nazistiska rörelserna definierade sig själva som "anti": antikapitalistiska, antidemokratiska, antijudiska, anti-slaviska, men framför allt som antimarxistiska. Många borgerliga väljare valde att rösta på fascister och nazister och borgerliga politiker valde att samarbeta med fascistiska och nazistiska partier, inte för att de gillade ideologin utan för att de fruktade en bolsjevikisk revolution.¹²

Nyfasism

I ett avslutande kapitel i boken behandlar Arnstad aktuella högerextrema, nationalistiska och populistiska rörelser. Han skriver att fascismen riskerar (!) att bli 2000-talets ideologi – en pessimism motiverad av Griffin och Paxton. Griffin menar att fascismen har en darwinistisk förmåga att anpassa sig till ändrat samhällsklimat (s. 392). Om en ultranationalist anser att nationen är utsatt för förfall, att den förråds av politiker, att den veknar, att den tas över av den globala kapitalismen, att den måste

11. Gentile (2000) s. 6.

12. Gentile (2000) s. 6; Golo Mann, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* (Frankfurt a./M. 1993) s. 654–655; *Nationalencyklopedin* (Höganäs 1993), s.v. "Italien", s. 30.

återta sin nationella identitet och skapa någon form av återfödelse, då måste han betraktas som fascist (s. 391). Paxton säger att han inte har några problem med att kalla extremt xenofobiska och nationalistiska europeiska rörelser för neofascister (s. 394).

Utan närmare definition är ord som ultranationalist, förfall och pånyttfödelse öppna för tolkning. Arnstad tolkar dem extensivt. Som exempel tar jag här hans granskning av Sverigedemokraterna (s. 389–391). När de i sitt principprogram 2011 skriver att de ”sympatiserar med strävan efter stabilitet och gemenskap i samhället”, läser Arnstad det så att de anser att nationen är degenererad. När de placerar sig i mitten och säger att de vill förena det bästa hos högern och vänstern ser han det som ett bevis på fascism. Deras ”strävan efter att ersätta revolutionära tendenser med ansvarstagande reformer och strävan efter att ersätta tendenser till anarki och samhällsupplösning med trygghet, hög moral och lag och ordning” innebär enligt Arnstad ett krav på nationell pånyttfödelse. SD kallar sig själva värdekonservativa och socialkonservativa. Arnstad finner prefixet ”social” vara ett nyckelord som historiskt återkommit som beteckning för fascistiska rörelser. Men socialkonservatism och värdekonservatism är värderingar som har en hundraårig tradition i konservativa partier. När Sverigedemokraterna började kalla sig socialkonservativa blev en moderat riksdagsman så upprörd att han kallade det ”en skymf och historielöst”.¹³

Sverigedemokraternas nationalism, som de själva betecknar som öppen, demokratisk och icke-rasistisk, ser Arnstad som ett uttryck för fascism. Men Griffin talar om *ultranationalism* och Paxton om *extrem nationalism*. Begreppet *ultranationalism* förekommer inte hos kända nationalismforskare som Anthony D. Smith, Ernest Gellner, James G. Kellas, Walker Connor eller Björn Hettne, och måste rimligtvis förstås som *extrem nationalism* eller *chauvinism*. Kännetecken för dessa är överspänd dyrkan av den egna nationen, förtryck och förföljelse av minoriteter, etnocentrism, rasism, militarism och utrikespolitisk expansionism.

Arnstad gör ingen åtskillnad och drar ingen gräns mellan *ultranationalism* och ”vanlig” nationalism. Det är en glidning, som i förening med hans fria tolkning av andra begrepp, gör det lätt – men inte särskilt

13. Michael Svensson i *Svenska Dagbladet* 28/11 2011.

övertygande – att pressa in allehanda populistiska och högerradikala rörelser i Griffins fascismdefinition.

Det finns i Arnstads bok en rad vårdslösa formuleringar och påståenden. När han utnämner påven till Guds sändebud på jorden (s. 9) – en hederstitel hittills förbehållen Muhammed – kan det handla om ett *slip of the pen*, men när han gör gällande att nazisterna kom till makten inte tack vare, utan *trots* sin antisemitism, eller att Kristallnatten 1938 var en folklig pogrom med agiterade folkmassor (s. 287) är han på villovägar. Var det verkligen så att Tyskland godkände det Sovjetiska anfallet på Finland 1939 (s. 151), att Danmark blomstrade under ockupationen genom samarbete med Nazityskland (s. 380), att det spanska inbördeskriget hade prägeln av ett raskrig (s. 234), eller att den allierade invasionens avgörande betydelse för krigsutgången är en filmproducerad myt (s. 19, not)?¹⁴

I samband med kritiken av den europeiska konservatismen skriver Arnstad att Winston Churchill inte hade några högre tankar om demokrati och återger det berömda citatet som tillskrivs honom: "Democracy is the worst form of government, except for all those other forms that have been tried from time to time" (s. 222). Citatet är dock ofullständigt: Arnstad berättar inte att Churchill hänvisar till någon annan,¹⁵ och han är nog den förste som inte har förstått att det Churchill menade var att demokratin är överlägsen alla andra kända statskick.

14. Arnstad åberopar historikern Alf W. Johansson, men denne skriver i *Europas krig* (Stockholm 1988) s. 363: "Liksom i första världskriget var USA:s krigsinträde avgörande".

15. Citatet lyder: "Many forms of government have been tried in this world of sin and woe. No one pretends that democracy is perfect or all-wise. Indeed it has been said that democracy is the worst form of Government except for all those other forms that have been tried from time to time...". W. S. Churchill i brittiska underhuset, 11/11 1947; *Official Report, House of Commons (5th Series)*, 11/11 1947, vol. 444, cc. 206–07.